

korist, odbacivši ljubomornu zavist i predrasude prema mnenjima, brinu i za opće dobro; našom zaštitom i pomoći oslobođeni i čuvani od zabluda i zapreka na putu, neka i sami uzmu udjela u naporima koji preostaju. Nadalje neka budu u dobroj nadi i neka sebi ne uobražavaju i ne zamišljaju da je naša *Obnova* nešto beskrajno i natčovječno, jer je ona uistinu konac i zakonska granica beskonačne zablude.¹³ Neka se čovjek sjeti i smrtnosti i ljudske slabosti, pa neka ne vjeruje da se u toku jednog ljudskog vijeka uopće može dovršiti djelo, nego neka prepusti i potomcima da rade oko njega; neka naposljetku znanosti ne traži preuzetno u stanicama ljudskog duha, nego čedno u jednom većem svijetu. Kao što je ono što je isprazno, većinom obično beskrajno, tako je ono čvrsto naprotiv najvećma sažeto i sadržano u malom. Naposljetku se čini da treba zahtijevati da ljudi (kako tko ne bi možda nepovoljno studio o nama na štetu same stvari) razmisle koliko prema onome što smo mi prinuđeni tražiti (ako hoćemo da sebi samima ostanemo vjerni), drže da imaju pravo o ovom našem mišljenju misliti ili suditi. Mi taj prijevremeni ljudski način mišljenja, koji anticipira i koji se udaljuje od predmeta brže i prije nego što treba, odbacujemo kao promjenljivu, naopaku i rđavo uređenu stvar (ukoliko se radi o istraživanju prirode). Ne valja zahtijevati da se prihvati presuda onog načina koji sam treba da bude pozvan pred sud.¹⁴

¹³ Ovo je mjesto Kant u 2. izdanju svoje »Kritike čistog umna«, koja je izšla 1781., uzeo za moto. (Prev.)

RAZDIOBA DJELA

Sastoji se od šest dijelova:

Prvi: *Podjela znanosti*;

Drugi: *Novi organon ili Upute za razjašnjavanje prirode*;

Treći: *Pojave svemira ili Prirodna i eksperimentalna povijest radi osnivanja filozofije*;

Cetvrti: *Ljestvice razuma*;

Peti: *Preteče ili Anticipacije druge filozofije*;

Šesti: *Druga filozofija ili Djelotvorna znanost*.

Sadržaj pojedinih dijelova

Sastavni je dio naše zamisli da se, koliko je moguće, sve izloži otvoreno i jasno. Jer goloča duha, kao nekoč goloča tijela, pratileca je nevinosti i jednostavnosti. Iznesimo stoga ponajprije raspored i plan djela. Djelo smo sastavili u šest dijelova.

Prvi dio izlaže sažet pregled ili opći opis znanosti ili učenja, koje ljudski rod sada posjeduje. Činilo nam se potrebnim zadržati se donekle i na onome što je naslijedeno, s tom namjerom, dakako, da bi se lakše omogućilo i usavršavanje strogog i pristup novome. Jer gotovo nas jednaka težnja nagoni i da usavršavamo staro i da postižemo novo. I to pripomaže da se stekne povjerenje, prema onoj: *Neuk čovjek ne prima riječi znanosti, ako mu prije ne rekneš ono što je već u njegovu srcu*. Stoga nećemo propustiti da projedrimo obala naslijedenih znanosti i umjetnosti i da na njih, kao uz put, nanesemo ponešto korisnoga.

No, u podjeli znanosti obuhvaćamo ne samo ono pronađeno i poznato, nego i ono što je do sada propušteno, a potrebno je. A doista u svijetu razuma, kao i na zemlji, podjednako ima obrađenih i pustih krajeva. Stoga se ne mora činiti ništa čudnim, ako katkada odstupimo od uobičajenih podjela. *Jer dodavanje, mijenjajući cjelinu, nužno mijenja i dijelove i njihove razdjeljke.* I naslijedene podjele odgovaraju samo naslijedenom zbiru znanosti, kakav je sada.

A s obzirom na ono što ćemo označiti kao propušteno, postupit ćemo tako da nećemo izlagati samo puste naslove i sažete sadržaje onoga što se želi. Iznesemo li štogod među propuštenim (samo ako je po predmetu dosta važno), — a smisao bi se toga pomalo činio nejasnim, tako da bismo s pravom mogli sumnjati da ljudi neće lako razumjeti, što imamo na umu ili kakvo je ono djelo koje zamišljamo —, stalno ćemo se brinuti da ili dodamo upute za izvršenje toga djela ili i dio samog djela, što smo ga već izvršili kao obrazac za cijelo; tako ćemo u pojedinostima pomagati ili djelom ili savjetom. Smatrali smo, naime, da se tiče ne samo koristi drugih, nego i našeg ugleda, kako ne bi tko pomislio da je našim umom prostrujio neki površan pojam o takvim stvarima i da je ono, što želimo i za čim težimo, slično — tako reći — samo priželjkivanjima. A uistinu je to takvo da i u ljudi (ako sami sebi nici škode) postoji potpuna mogućnost za to, a i mi imamo određenu i jasnu zamisao. *Jer nismo preduzeli da umom mjerimo te krajeve poput vraca, radi proricanja, nego da stupimo u njih poput vojskovoda, sa željom da steknemo zasluge.* To je prvi dio djela.

Daleko projedriši kraj starih umjetnosti, pripremit ćemo ljudski razum da prodrc dalje od toga. Stoga je *drugom djelu* namijenjeno učenje o boljoj i savršenijoj upotrebi umu u istraživanju stvari i o istinskim pomoćnim sredstvima razuma, kako bi se time (koliko dopušta stanje ljudske prirode i smrtnosti) razum uzvisio i ojačao sposobnošću da prevlada teškoće i nejasnoće prirode. Umjetnost koju uvodimo (i obično je nazivamo *razjašnjavanje prirode*) pripada u logiku, premda se vrlo mnogo, dapače neizmjerno mnogo, razlikuje od nje. Naime, i sama ona obična logika izjavljuje da pri-

prema i priređuje razumu pomoćna sredstva i zaštitu; i samo se u tome slažu. Ali moja se potpuno razlikuje od obične logike osobito u tri stvari: u samom cilju, u poretku dokazivanja i u počecima istraživanja.

Jer cilj je ovoj našoj znanosti da se ne pronalaze dokazi, nego umjetnosti; ne ono što je u skladu s načelima, nego sama načela; ne vjerojatni razlozi, nego određenja i upute za djela. Stoga iz različita cilja proizlazi i različito djelovanje. *Jer ondje se svladava i obuzdava protivnik raspravljanjem,* ovđe priroda djelomi.

S takvim ciljem slažu se priroda i poredak samih dokazivanja. Naime u običnoj logici gotovo se sav posao iscrpljuje u silogizmu. O indukciji, čini se, dijalektičari zapravo jedva da su ozbiljno mislili, prelazeći preko nje površnim spominjanjem i žureći k formulama raspravljanja. Ali mi odbacujemo dokazivanje silogizmom, jer ono djeluje dosta zbrkano i ispušta prirodu iz ruku. Ta premda nitko ne može sumnjati da se ono, što se slaže u srednjem sudu, slaže i međusobno (u čemu ima i neke matematske sigurnosti), to ništa manje ne podliježe varci, jer se silogizam sastoji od sudova, sudovi od riječi, a riječi su znaci i obilježja pojmove. Stoga ako su sami pojmovi umra (koji su kao duša riječi i temelj čitava takva ustrojstva i djelatnosti) loše i površno izvedeni iz stvari te ako su nepostojani i nedovoljno određeni i opisani, ukratko: na mnogo načina manjkavi, sve se ruši. Zato odbacujemo silogizam, i to ne samo s obzirom na načela (na koja ga ni oni ne primjenjuju), nego i s obzirom na srednje sudove, koje doduše silogizam na ovaj ili onaj način izvodi ili rada, ali su besplodni za djela, udaljeni od prakse i potpuno su nemjerodavni s obzirom na djelotvorni dio znanosti. Iako dakle silogizmu i sličnim glasovitim i hvastavim dokazivanjima propuštamo pravo na pučke i mnijenju podložne umjetnosti (jer u tom dijelu ništa novo ne pokrećemo), ipak se za prirodu stvari u svemu služimo indukcijom, kako za manje, tako i za veće sudove. *Jer smatramo da je indukcija onaj oblik dokazivanja, koji potpomaže osjetilo, drži se prirode, vrlo je blizu radnji i gotovo se miješa s njom.*

Stoga je i poredak dokazivanja potpuno obratan. Dosad se naime obično tako postupalo da se od osjeta i pojedinosti na-

jednom letjelo k najopćenitijim sudovima kao čvrstim polovima, oko kojih se vrte raspravljanja, a da se od njih izvodi ostalo srednjim sudovima; zaista brz put, ali prenagljen, i ne vodi k prirodi, ali je lak i prikladan za raspravljanja. Po nama, međutim, aksiomi se stalno i postepeno razvijaju, tako da se tek na kraju dolazi do najopćenitijih sudova. A ti najopćenitiji sudovi ne javljaju se kao puki pojmovi, nego dobro definirani i takvi da ih priroda priznaje kao uistinu sebi poznatije [kao svoje prve principe, op. prev.] i takvi da leže u srži stvari.

Ali najveću promjenu uvodimo i u samom obliku indukcije i u sudu, koji po njoj nastaje. Jer ona indukcija o kojoj govore dijalektičari i koja se ostvaruje jednostavnim nabrajanjem, nešto je djetinjsko, i zaključuje nasumce, i izlaže se opasnosti od protivurječnog slučaja, i ima u vidu samo ono obično, i ne otkriva izlaza.

No, za znanosti je potreban takav oblik indukcije, koji analizira i odjeljuje iskustvo te nužno zaključuje potrebnim isključivanjima i odbacivanjima. Jer ako je onaj obični način suda dijalektičara bio tako mučan i zaokupljao je tolike umove, koliko više napora treba uložiti u ovaj drugi, koji se ne izvlači samo iz dubina duha, nego i iz utrobe prirode!

A to ipak nije konac. Naime, i temelje znanosti mi dublje polažemo i učvršćujemo i početke istraživanja uzimamo bliže izvorima nego su ljudi dosada činili; i to time što podvrgavamo ispitivanju ono što obična logika prima vjerujući drugima. Ponajprije, dijalektičari načela znanosti uzimaju kao u zamjenu od pojedinačnih znanosti; nadalje, silno poštjuju prve pojmove uma; napokon, zadovoljavaju se neposrednim obavejštenjima dobro raspoložena osjetila. A mi držimo da istinska logika mora stupiti u pojedinačna područja znanosti s većom vlašću negoli je ona koja pripada njihovim vlastitim načelima i da od tih samih tobožnijih načela treba tražiti račun, sve dok se potpuno ne ustale. A što se tiče prvih pojnova razuma, nema ništa od onoga što sakupi razum, prepusten sam sebi, a da nam ne bi bilo sumnjivo, niti je na bilo koji način sređeno, ako se ne podvrgne novom судu i prema njemu ne izreče. Čak i obavještenja samog osjetila na više načina provjeravamo. Jer osjetila svakako varaju, ali i ukazuju na svoje

greške; samo, greške su blizu, a znaci koji upućuju na njih traže se daleko.

Dvostruka je greška osjetila: ili nas ostavlja na cjedilu ili vara. Jer ponajprije, vrlo je mnogo stvari koje izmiču osjetilu, ako je i dobro raspoloženo i ako nije spriječeno: bilo zbog istančanosti čitavoga tijela, ili zbog malcnosti dijelova, ili zbog udaljenosti od mjesta, ili zbog sporosti i čak blizine gibanja, ili zbog priviknutosti na predmet, ili zbog drugih razloga. A opet, kad osjetilo i zahvaća stvar, njegova su zamjećivanja nedovoljno pouzdana. Jer svjedočanstvo i obavještenje osjetila uvijek je u odnosu na čovjeka, ne u odnosu na svemir; i uopće, velika je zabluda tvrditi da je osjetilo mjerilo stvari.

Stoga da bi se tome doskočilo, mi smo uz mnogi i pouzdanija vrijedan posao posvuda tražili i sabrali pomoćna sredstva osjetilu, da se njegovim varčava nađe zamjena, a zastranica ma ispravak. Oko toga nastojimo ne toliko oruđima, koliko pokusima. Jer istančanost pokusa kudikamo je veća nego samog osjetila, mada je potpomognuto biranim oruđima (govorimo o onim pokusima koji su vješto i s umijećem zasnovani i prikladni svrsi onoga što se istražuje). Stoga neposrednoj i osobitoj percpciji osjetila ne pridajemo mnogo važnosti, nego dovodimo do toga da osjetilo sudi samo o pokusu, a pokus o stvari. Zato smatramo da smo se pokazali savjesnim svećenicima osjetila (od kojega u svemu u prirodi treba polaziti, ako se baš ne želi postupati ludo) i ne nevještim tumaćima njegovih proročanstava: čini se da drugi nekom izjavom, a mi samim djelom podržavamo i njegujemo osjetilo. Takve je vrste ono što pripremamo kao osvjetljenje prirode, za paljenje i unošenje svjetla u nju: to bi samo po sebi bilo dovoljno, kad bi ljudski razum bio ravan i jednak izglađanoj pločici. Ali budući da su duše ljudi na čudesan način toliko obuzete, da posve nedostaje čista i glatka površina za odsjajivanje nepatvorenih zraka stvari, nekako se nameće potreba te smatramo da i tome treba tražiti lijeka.

Idoli, kojima je obuzet um, ili su stčeni ili urođeni. Stečeni idoli ušli su u Ijudski um ili iz filozofskih mnenja i seksta ili iz iskrivljenih zakona dokazivanja. Urođeni pak svojstveni su prirodi samog razuma, koji je mnogo više sklon

zabudi nego osjetilo. Jer kako god se ljudi ponose timc i zapađaju u divljenje ili gotovo klanjanje pred ljudskim umom, ovo je sasvim sigurno: kao što neravno zrcalo iskrivljuje zrake stvari prema vlastitom obliku i rezu, tako i um, kad se posredstvom osjetila prepusta djelovanju stvari, u oblikovanju i izmišljanju svojih pojnova bez ikakve vjerodostojnosti domeće i mijesha svoju vlastitu prirodu s prirodom stvari.

One prve dvije vrste *idola* mogu se teško, a ove posljednje ne mogu se nikako iskorijeniti. Preostaje samo to da se ukaze na njih i da se obilježi i pobije ta podmukla sila uma, da ne bi možda iz uništenja starih odmah zatim iznikle nove mladice zabluda zbog samoga lošeg sastava uma, pa da se time spadne na to da se zablude ne uniše, nego zamijene. Naprotiv, neka napokon i zauvijek bude priznato i utvrđeno da razum može suditi samo po indukciji i njezinu zakonitu obliku. Stoga to učenje o čišćenju razuma, kako bi sam bio sposoban za istinu, obavlja se u tri pobijanja: pobijanju filozofiju, pobijanju dokaza i pobijanju prirođenoga ljudskog razuma. A kad se to razjasni i pošto konačno postane očevidnim, što donosi priroda stvari, što priroda uma, smatramo da smo pod pokroviteljstvom božanske dobrote prostrli i ukrasili bračnu postelju uma i svemira. A želja svadbene pjesme ncku bude da iz tog braka proizadu pomoćna sredstva za ljude i pokoljenje pronalazača, koje će djelomično ublažiti i svladati nuždu i bijedu ljudi. *To je drugi dio djela.*

Ali namjera nam je ne samo pokazati i utrti putove, nego i stupiti na njih. Stoga *treći dio* djela obuhvaća *pojavu svemira*, tj. mnogovrsno iskustvo i prirodnu povijest takve vrsti da može biti temeljem za osnivanje filozofije. Jer kao što neki izvrstan put dokazivanja ili oblik razjašnjavanja prirode ne bi mogao um braniti i uzdržavati od greške i zablude, tako mu ne može ni pružati i namicati građu za znanje. Zaista oni kojima nije namjera nagadati i gatati, nego pronalaziti i znati, koji nisu naumili izmišljati majmunske gluposti i pričice o svjetovima, nego promatrati i upravo rasijecati prirodu samog ovoga istinskog svijeta — moraju u svemu polaziti od samih stvari. Taj napor i istraživanje i prolaženje svijetom ne može se dovoljno zamijeniti nikakvim talentom ili razmi-

šljanjem ili dokazivanjem, pa ni ako bi se sakupili svi talenti svih ljudi. Stoga se treba ili posve toga držati, ili se zauvijek okaniti posla. Ali ljudi su svi do dana današnjeg tako postupali, te nije ni najmanje čudno, što im priroda ne otkriva svoje blago.

Jer ponajprije, obavještenje je samog osjetila i nedostatno i varljivo; opažanje je nepažljivo i nejednako i, tako reći, slučajno; predaja je isprazna i temelji se na nepouzdanim glasinama; praksa je ropski usmjerena samo na djelo; moć je pokusa slijepa, glupa, smušena i nezavršena; prirodna je povijest, napokon, površna i bespomoćna: sve je to dalo razumu vrlo iskvarenu građu za filozofiju i znanosti.

Zatim, besmislenom istančanošću i pretresanjem dokaza nastoji se naći zakašnjeni lijek stvarima, sasvim beznadnim, a to nikako ne popravlja stanje niti uklanja greške. Stoga nema nikakve nade u veći rast i napredak, osim u nekoj obnovi znanosti.

Njezine početke treba uzeti iz prirodne povijesti, a i ona sama mora biti neke nove vrste i sastava. Jer uzalud bi bilo glačati zrcalo, ako bi nedostajale slike za reflektiranje; i zista, razumu treba pripraviti prikladnu građu, a ne samo sakupiti pouzdana pomoćna sredstva. Naša se povijest, dakle (kao i naša logika), u mnogim stvarima razlikuje od one koja sada opstoji: u cilju ili zadaći, u samoj građi i sadržaju, zatim u istančanosti, a također u izboru i rasporedu onoga što slijedi.

Ponajprije, naime, predlažemo takvu prirodnu povijest, koja neće toliko razveseljavati raznolikošću stvari ili pomagati neposrednim plodom pokusâ, koliko će ulijevati svjetlo u iznalaženje uzroka i pružati prvo mlijeko filozofiji koja treba da doji. Premda naime osobito slijedimo djela i djelotvorni dio znanosti, ipak očekujemo vrijeme žetve i ne pokušavamo žeti mahovinu ni zeleno šito. Jer dobro znamo da pravilno pronađeni aksiomi vuku za sobom cijele čete djelâ i rađaju djelima, ne pojedinačno, nego u gomili. A onu prijevremenu i djetinjsku težnju da se žurno ugrabe neki zaloz novih djela, odlučno osuđujemo i odbijamo kao Atalantinu jabuku, jer zadržava u trčanju. Takva je zadaća naše prirodne povijesti.

Što se tiče sadržaja, ne sastavljamo samo povijest slobodne i razriješene prirode (kad ona od svoje volje teče i izvršava svoje djelo), kakva je povijest nebeskih tjelesa, meteora, kopna i mora, minerala, biljaka, životinja, nego mnogo više povijest sapete i izmučene prirode, tj. kad se umijećem i radom ljudskim potiskuje iz svoga normalnog stanja, pritješjava i oblikuje. Stoga opisujemo (koliko se dalo istražiti i koliko vodi našem cilju) sve pokuse mehaničkih umijeća, operativnog dijela slobodnih vještina i većine praktičnih djelatnosti koje još nisu izrasle u vlastito umijeće. Stoviše (da kažem sve o stvari), ne zadržavajući se na uznositim krasotama ljudi, mnogo više i rada i pomoćnih sredstava ulazemo u ovaj dio nego u onaj drugi, jer se priroda stvari više otkriva u mučenju umijećem nego u vlastitoj slobodi.

A ne iznosimo samo povijest tjelesa, nego smo pored toga smatrali svojom dužnošću da posebno sastavimo i povijest samih vrednota (onih, kažemo, koje se mogu smatrati glavnima u prirodi i u kojima su potpuno sadržana počela prirode, kao u prvim sklonostima i željama materije, tj. u gustom i rijetkom, toploj i hladnoj, čvrstoj i tekućem, teškom i lakom i mnogim drugima).

I da kažemo o istančanosti: mi sabiremo vrstu pokusa, kudikarno istančaniju i jednostavniju negoli su oni koji se sada javljaju. Jer iz tame izvodimo i izvlačimo mnogo toga, što nikome ne bi palo na pamet istraživati, osim onome koji bi sigurnim i stalnim putem kretao k pronalaženju uzroka. Pokusi naime po sebi nisu ni od kakve koristi, tako da je savršeno jasno da ih ne traže radi njih samih, nego se prema stvarima i djelima odnose upravo tako kako se slova abecede odnose prema govoru i riječima: mada su po sebi nekorisna, slova su ipak počela svakoga razgovora.

U izboru izlaganja i pokusa bolje smo se, mislimo, brinuli za ljudce nego oni koji su se do sada bavili prirodnom povijesti. Jer od svega prihvaćamo samo ono što smo pouzdano očima vidjeli ili bar razmotrili, i to uz najveću ozbiljnost, tako da se ništa ne iznosi uveličano kao čudo, nego je ono što pripovijedamo čisto i neokaljano bajkama i ispraznošću. Dapače, i sve naslijedene i stalno ponavljane laži (koje su nekim čudnim nehajem u toku mnogih stoljeća preuzele ma-

ha i ukorijenile se) poimenično izgonimo i žigošemo, da više ne bi opterećivale znanosti. Jer razborito je netko primijetio da bajke, praznovjerja i ludorije, što ih dadilje utuvljuju djeci, ozbiljno izopače njihove duše; tako nas je isti razlog potakao te smo zabrinuti i čak puni tjeskobe, da se filozofija, kad se — tako reći — za njezino djetinjstvo brinemo i odgajamo ga u prirodnoj povijesti, ne bi već od početka privikla na neku ispravnost. Ali u svakom novom i malo istančanijem pokusu, mada je (kako nam se čini) siguran i dokazan, ipak otvoreno dodajemo način pokusa kojim smo se poslužili, da bi ljudi, pošto se iznese na svjetlo kako smo izveli pojedinačnosti, razmotrili, može li u njima biti i skrivati se kakva greška, i da bi bili potaknuti na pouzdanije i savršenije dokaze (ako ih ima). Najposlije, posvuda dodajemo upozorenja, sumnje i opomene, izbacujući i suzbijajući upravo nekim vjerskim zanosom i zaklinjanjem sve tlapnje.

Napokon, jer smo istražili, koliko iskustvo i povijest rasipaju oštrinu čovječjeg uma i kako je teško (osobito slabim ili punim predrasuda dušama) privići se od same početka na prirodu, češće dodajemo svoja zapažanja, kao neke prve ponude, sklonosti i, tako reći, poglede povijesti na filozofiju. I to stoga, da budu ljudima kao zalog da neće stalno biti zadržavani na valovima povijesti i, kada dođe vrijeme za djelo, da će sve biti pripravni. Smatramo da se takvom prirodnom povijesti (kakvu opisujemo) može naći neki siguran i primjerjen pristup prirodi i da se razumu pruža dokazana i pripremljena građa.

Pošto smo i razum učvrstili vrlo pouzdanim pomoćnim sredstvima i zaštitom i sakupili najozbiljnijim izborom pravu vojsku božanskih djela, čini se da ništa više ne preostaje nego da pristupimo samoj filozofiji. Ipak u tako teškoj i nesigurnoj stvari ima, čini se, koječega što se nužno mora uplesti, dijelom radi pouke, dijelom za neposrednu korist.

Među tim prvo je da se izlože primjeri istraživanja i iznalaženja prema našoj metodi i putu, prikazani na nekoliko predmeta, birajući ponajviše one predmete koji su i najznačajniji među onim što se istražuje i međusobno najrazličitiji,

tako da ni u jednoj vrsti ne nedostaje primjera. Ne govorimo o onim primjerima koji se dodaju kao razjašnjenje uz pojedine upute i pravila (jer smo u drugom dijelu djela u izobilju toga naveli), nego mislimo na opće tipove i obrasce, koji — tako reći — treba da predoče cjelokupan tok misli i neprekinuto djelovanje i poredak, u određenim predmetima, i to raznolikim i značajnim. Jer, pada nam na um, kako u matematici uz pomoć pribora dokazivanje biva lakim i očitim, ali se bez te pomoći sve čini zamršenim i složenijim nego što je uistinu. Stoga smo takvima primjerima posvetili četvrti dio svoga djela, koji zapravo nije ništa drugo nego razradena i objašnjena primjena drugog dijela.

Peti dio služi samo privremeno, dok se ne dovrši ostalo, i isplaćuje se kao kamate sve dok se ne uzmogne dobiti glavnica. Jer za svojim ciljem ne težimo tako zaslijepljeni da bismo zanemarivali ono korisno što se javlja na putu. Zbog toga peti dio djela sastavljamo od onoga što smo sami ili pronašli ili ispitali ili dodali, a i to ipak ne na temelju mctoda i zakona tumačenja, nego istom upotrebom razuma koju su drugi navikli primjenjivati u istraživanju i nalaženju. I zaista, koliko mi zbog svoga stalnog bavljenja prirodom očekujemo od svojih razmišljanja više nego su snage našeg duha, toliko će to moći poslužiti kao usputno konačište, da se um, na putu prema sigurnijim zaključcima, može u njemu malo odmoriti. A ipak tvrdimo da se ni u najmanjoj mjeri ne želimo držati onoga što nije pronađeno ili ispitano istinskim oblikom tumačenja. Nema razloga da ikoga plaši taj oprez u sudu, to učenje koje ne tvrdi jednostavno da se ne može ništa znati, nego da se ništa ne može znati bez određena reda i određena puta; ono, međutim, ipak stvara neke stupnjeve sigurnosti za upotrebu i olakšicu, dok se um ne učvrsti u objašnjavanju uzroka. Tā ni same one filozofske škole, koje su se jednostavno pridržavale akatalepsije, nisu bile gore od onih što su prigrabile slobodu presuđivanja. One ipak nisu pribavile pomoćna sredstva osjetilu i razumu, što smo mi učinili, nego su posve uklonile pouzdanost i vjerodostojnost, što je sasvim drugačija stvar, gotovo suprotna.

I napokon, šesti dio našeg djela (kojemu ostali dijelovi služe i pomažu) otkriva i predlaže onu filozofiju, koja se izvodi i temelji se na takvu zakonitu, čistu i ozbiljnu istraživanju (kakvo smo prije objasnili i pripremili). A dovršenje tog posljednjeg dijela i dovodenje njegovo do konca — stvar je koja prolazi naše snage i nadilazi naše nadе. Mi smo mu dali početke, koje ne treba prezirati (kako se nadamo), a završetak će dati sudsina ljudskog roda, završetak kakav pri sadašnjem stanju stvari i duhova ljudi možda ne bi mogli lako shvatiti ni umorn odnjeriti. Jer, ne radi se samo o spekulativnoj sreći, nego o stvarnom položaju i dobrobiti ljudskoj i o cjelokupnoj moći djelovanja. Čovjek, naime, kao sluga i tumač prirode čini i razumiće onoliko, koliko djelom ili razmišljanjem opazi o prirodnom poretku, a više od toga ne zna i ne može. I nikakve sile ne mogu razriješiti ni prekinuti lanac uzroka, a priroda se pobijeđuje samo pokoranjem njoj. Stoga one dvije ljudske težnje, tj. težnja za *znanjem i moći*, uistinu se podudaraju; a djela ne uspijevaju ponajviše zbog nepoznavanja uzroka.

I sve je sadržano u ovome: ako tko, nikada ne odvraćajući duhovne oči od samih stvari, prima njihove slike potpuno onako kakve jesu. Jer Bog ne bi ni dopustio da san svoje mašte predajemo kao uzor svijeta, nego neka nam radije dobrostivo dopusti da napišemo otkrivenje i istinsko gledanje boljega i znakovâ Slvoriteljevih na stvorenjima.

Stoga Ti, Oče, koji si dao vidljivo svjetlo kao prve plodove stvaranja i udahnuo si u lice čovjekovo svjetlo razuma kao vrhunac svojih djela, štiti i upravljam ovim djelom, koje je poteklo od tvoje dobrote, i obnavlja svoju slavu. Pošto si se obazro da vidiš djela, što ih stvorise ruke tvoje, vidiš si da je sve veoma dobro, i počinuo si. Ali čovjek, obazrijevši se na djela, što ih stvorise ruke njegove, vidiš je da je sve ispraznost i mučenje duha, i nikako nije počinuo. Zato, ako se budemo znojili u tvojim djelima, učinit ćeš nas sudionicima svoga gledanja i svoga dana odmora. Ponizno molimo da bi učvrstio u nama ovaj duh i da bi novim milosrdem, preko ruku naših i drugih kojima ćeš udijeliti isti duh, obilno obdario ljudski rod.

AFORIZMI O RAZJASNJAVANJU PRIRODE
I KRALJEVSTVU LJUDSKOM

P R V A K N J I G A

1.

Čovjek, sluga i tumač prirode, čini i razumije toliko, koliko djelom ili razmišljanjem opazi¹⁵ o prirodnom poretku, a više od toga ne zna i ne može.

2.

Ni prosta ruka ni razum, koji je prepusten samome sebi, mnogo ne vrijedi; orudem i drugim pomagalima usavršava se stvar, a razumu su isto tako potrebna kao i ruci.

I kao što oruđa ruke ili pobuduju ili upravljaju kretanjem, tako i oruđa umu ili podržavaju ili čuvaju razum.

3.

Ljudsko znanje i moć poklapaju se u tome, što nepoznavanje uzroka onemogućuje uspjeh. Priroda se naime pobijeđuje samo poslušnošću, a što je kod razmišljanja uzrok, ono je kod djelovanja pravilo.

¹⁵ Baconovi interpreti tvrde da je 1. aforizam nejasan zbog riječi »djelom ili razmišljanjem opazi« (re vel mente observaverit), jer se prema vlastitom Baconovu učenju samo vezom obojega može spoznati istina. (Prev.)

4.

Za svoja djela čovjek ne može ništa drugo, nego da prirodna tjelesa zbljižava ili ih udaljuje; ostalo priroda posvršava u sebi.

5.

U prirodu pri njezinu djelovanju običavaju se upletati mehanik, matematičar, liječnik, alkemik i čarobnjak; ali svi oni, kako sada stvari stoje, s malo vrijednim trudom i neznatnim uspjehom.

6.

Bilo bi nerazborito i u sebi protivurječno, kad bi se držalo, da se ono, što se još nikada nije dogodilo, može dogoditi samo na još nikada nepokušane načine.

7.

Cini se, da su djela uma i ruke veoma brojna u knjigama i proizvodima. No sva ta raznolikost leži u izvanrednom oštromlju i u izvođenjima iz malo stvari, koje su slabo poznate, a ne u broju aksioma.

8.

I za djela, koja su dosada pronađena, više se zahvaljuje slučaju i iskustvu nego znanostima; naime znanosti, što ih sada imamo, nisu ništa drugo nego sastavljanja stvari, koje su prije pronađene, a ne način za pronalaženje ili nacrt za nova djela.

9.

Uzrok i korijen gotovo svih zala u znanostima jesu taj, što mi, dok se neopravданo divimo i uzvisujemo snage ljudskoguma, ne tražimo njegovu istinsku pomoć.

10.

Istančanost prirode u mnogom nadmašuje istančanost osjetila i razuma, tako da su ona lijepa razmišljanja, ljudske spekulacije i obrazlaganja nezdrava stvar, ali nema nikoga, tko bi to vidi.

11.

Kao što su znanosti, kakve su sada, nekorisne za pronalaženje djelâ, tako je logika, kakva je sada, nekorisna za pronalaženje znanosti.¹⁶

12.

Logika, koja se upotrebljava, služi više za učvršćivanje i utvrđivanje zablude, koje se temelje na običnim pojmovima, nego za istraživanje istine; stoga je više štetna nego korisna.

13.

Silogizam se ne upotrebljava za principe znanosti, a za srednje sudove upotrebljava se uzalud, jer ni izdaleka nije ravan istančanosti prirode; on dakle sebi potčinja odobravanje, a ne stvari.

14.

Silogizam se sastoji od sudova, sudovi od riječi, a riječi su znaci pojmova.

Ako su dakle sami pojmovi (ono što je osnov stvari) pobrkanî i naprečac izvedeni iz stvari, onda nema nikakve čvrstoće ni u onome, što je na tome sazdano.

I tako je jedina nada u pravoj *indukciji*.

¹⁶ Posebne znanosti s primjenom svojih pravila omogućuju stvaranje djela, dok logika kao opća znanost o mišljenju omogućuje same te posebne znanosti. Logika je dakle organon za posebne znanosti, a one su opet organon za djela. (Prev.)

15.

U pojmovima nema ništa zdravo, ni u logičkima ni u fizičkima; ni *supstancija*, ni *kvalitet*, *djelovanje*, *trpnja*, čak ni sam *bitak*, nisu valjani pojmovi; mnogo manje: *teško*, *lako*, *gusto*, *rijetko*, *mokro*, *suhu*, *proizvođenje*, *kvarenje*, *privlačenje*, *odbijanje*, *element*, *materija*, *oblik* i tome slično; svi su oni fantastični i rđavo određeni.

16.

Pojmovi najnižih vrsta (*čovjeka*, *psa*, *goluba*) i neposrednih zamjećivanja osjetila (*toploga*, *hladnoga*, *bijelogra*, *crnoga*) ne varaju mnogo, bar ukoliko katkada nisu pobrkanii ne postojanošću materije ili miješanjem stvari; svi ostali pojmovi, kojima su se ljudi dosada služili, jesu zastranjivanja, pa nisu iz stvari izvedeni i sazdati, kako treba.

17.

Samovolja i zastranjivanje ni u postavljanju aksioma nije ništa manje nego u izvođenju pojmoveva, a isto tako i u samim principima, koji zavise od obične indukcije; ali ono je još veće u aksiomima i nižim sudovima, koje izvodi silogizam.

18.

Što je dosada pronađeno u znanostima, to je takve prirode, da već leži u običnim pojmovima.

Da bi se pak dublje i dalje prodrlo u prirodu, nužno je, da se kako pojmovi, tako i aksiomi određenijim i sigurnijim putem izvedu iz stvari, pa da se priđe na pouzdanije sudjelovanje razuma, koje je općenito bolje i sigurnije.

19.

Dva puta jesu i mogu da budu za istraživanja i pronalaznja istine. Prvi leti od osjeta i pojedinosti k najopćenitiji-

jim sudovima, pa na osnovu tih principa i njihove nepokolebljive istine sudi i pronalazi srednje sudove; taj je put uobičajan. Drugi izvlači sudove iz osjeta i pojedinosti, dižući se stalno i postepeno, tako da se na koncu dolazi do onoga najopćenitijega; taj je put ispravan, ali neokušan.

20.

Istim putem, naime prvim, polazi razum, koji je prepušten samome sebi, a to on čini na osnovu pravila dijalektike. Um naime žudi, da skokom dode do onoga općenitijega, kako bi se smirio, i nakon maloga zadržavanja prezire iskustvo. A ova zla upravo dijalektika umnožava poradi sjaja kod raspravljivanja.

21.

Razum prepušten samome sebi, po svojoj naravi umjeren, strpljiv i dostojanstven, poglavito ako se ne sprečava preuzetim doktrinama, pokušava ponešto i ovaj drugi put, koji je ispravan, ali s oskudnim uspjehom, jer je razum, ako se ne vodi i ne potpomaže, nedorastao i potpuno nesposoban da svlada nejasnoću stvari.

22.

I jedan i drugi put počinje od osjeta i pojedinosti, a završava se u onome najopćenitijemu; ali oni se ipak neizmjerno razlikuju, jer se jedan samo letimično dotiče iskustva i pojedinosti, dok se drugi valjano i pravilno zadržava na njima; jedan već u početku postavlja neke apstraktne i nekorisne općenosti, dok se drugi postepeno uzdiže do onih općenosti, koje su uistinu značajnije za prirodu.

23.

Nije to neka beznačajna razlika između *idola* u ljudskom umu i ideja uma božjega, tj. između nekih praznih i ništavnih

mnjenja te istinskih značenja i utisaka danih u stvarima, kako se nalaze.

24.

Nikako se ne može dogoditi, da bi aksiomi ustanovljeni dokazivanjem mogli vrijediti za otkrivanje novih činjenica, jer finoća prirode u mnogome nadmašuje finoću dokazivanja; ali aksiomi valjano i ispravno izvedeni iz pojedinosti lako opet ukazuju i upućuju na nove pojedinosti. Stoga čine znanosti djelotvornima.

25.

Aksiomi, koji su u upotrebi, proistječu iz oskudnoga i prostoga iskustva i maloga broja pojedinosti, pa su načinjeni i stegnuti gotovo primjereni njima, tako da nije čudnovato, što ne vode do novih pojedinosti. Ako se slučajno pokaže kakav primjer, koji prije nije bio zapažen ili spoznat, aksiom se spasava bilo kakvim bezvrijednim razlikovanjem, gdje bi bilo ispravnije da se on popravi.

26.

Ljudsko prosuđivanje, kojim se služimo u pogledu prirode, običavamo poradi jasnoće naučavanja nazivati *anticipacijama prirode*, jer su nepromišljena i preuranjena stvar, a ono rasuđivanje, koje se na ispravan način izvodi iz stvari, *razjašnjavanjem prirode*.

27.

Anticipacije su dosta čvrste za suglasnost; sve kad bi ljudi na isti način i jednakom ludovali, dosta dobro bi se mogli slatiti među sobom.

28.

Za postignuće odobravanja *anticipacije* su čak snažnije nego *razjašnjenja*, jer sabrane iz malobrojnih slučajeva i

onoga, što najčešće susreću, one odmah zaglušte razum i zasićuju fantaziju. Razjašnjenja, naprotiv, sabrana iz posve različnih i veoma daleko razasutih stvari, ne mogu brzo da diraju razum, tako da je nužno, da se ona, ukoliko su tvrda i neskladna mnjenja, pričinjavaju gotovo kao misterije vjere.

29.

U znanostima, koje su osnovane na nagadanjima i mnjenjima, dobra je upotreba *anticipacija* i dijalektike, jer treba da se osvoji odobravanje, a ne stvar.

30.

Kad bi se duhoviti ljudi svih vremena i složili, zajedno radili i pridonosili, ipak se s pomoću *anticipacija* ne bi mogao postići velik napredak u znanostima, jer se korjenite zablude, čak kod prvoga zbrajanja čestica mišljenja, naknadno ne mogu izlijeci odličnošću djelovanja i sredstava.

31.

Uzalud se u znanostima očekuje velik napredak od dodavanja i precjepljivanja novoga na staro, nego obnovu valja izvršiti od najdubljih temelja, ako nećemo da se vječno vrtimo u krugu, s mršavim i neznačnim napretkom.

32.

Starim piscima pripada čast, i to upravo svima, jer se ne radi o poređivanju njihovih genija ili sposobnosti, nego o putu, a mi ne preuzimamo na sebe ulogu da sudimo, nego samo pokazujemo.

33.

S pomoću *anticipacija* (to naime treba otvoreno reći) ne može se ispravno stvoriti ni jedan sud, niti o našem putu,

niti o onome, što je na njemu otkriveno, dakako rasuđivanjem, kakvo je uobičajeno; jer ne valja zahtijevati, da se prihvati presuda onoga, što sámo treba da bude pozvano pred sud.

34.

Također nije lak zadatak da se naučava ili objasni ono što navodimo, jer što je po sebi novo, ipak se shvaća na osnovu analogije sa starim.

35.

Borgia¹⁷ je rekao o pohodu Francuza u Italiju da su došli s kredom u ruci, da zabilježe počivališta, a ne s oružjem, da razaraju. Isto je tako i naša namjera, da naša nauka najde na sposobne i vrsne duhove. Od pobijanjá nema naime nikakve koristi, ako se razilazimo u principima i samim pojmovima pa čak i u oblicima dokazivanjá.

36.

Nama uistinu preostaje samo jedan jedini i prosti način naučavanja, da ljudi dovedemo do samih pojedinosti i njihovih nizova i redova, pa da oni opet sebe primoraju na vremeno odricanje od pojmoveva i da se počnu baviti samim stvarima.

37.

Namjera onih, koji su se držali akatalepsije,¹⁸ i naš put u svojem se početku nekako slažu, ali se na kraju neizmjerno razlikuju i sukobljuju. Oni naime jednostavno tvrde, da se ništa ne može znati; mi naprotiv, da se onim putem, koji je sada uobičajen, ne može mnogo znati o prirodi; oni time

¹⁷ Misli se papa Aleksandar VI. (Prev.)

¹⁸ Pod »akatalepsijom« razumijeva se ovdje suzdržavanje od svakog suda, a prema tome misle se ovdje skeptici i platonici od Karmesda dalje. (Prev.)

doista uništavaju vjerodostojnost osjetila i razuma, a mi im naprotiv izmišljamo i pružamo pomoć.

38.

*Idoli*¹⁹ i lažni pojmovi, koji su već zaokupili ljudski razum, pa se u njemu čvrsto ukorjenjuju, ne samo da tako obuzimaju ljudski duh, da se istini teško otvara pristup, nego se oni, ako je pristup i bio dan i dopušten, vraćaju i smetaju kod samog obnavljanja znanosti, ako se ljudi unaprijed ne opomenu, da se protiv njih, koliko je moguće, zaštite.

39.

Četiri su vrste *idola*, koje zaokupljaju duh ljudski. Njima smo poradi jasnoće nadjenuli imena, nazivajući prvu vrstu *idolima plemena*, drugu *idolima spilje*, treću *idolima trga* i četvrtu *idolima teatra*.

40.

Izgrađivanje pojmoveva i aksioma s pomoću prave *indukcije* zacijelo je pravi lijek za odbijanje i odstranjivanje *idola*, ali određivanje *idola* ipak je od velike koristi. Nauka o idolima naime slično se odnosi prema razjašnjavanju *prirode* kao nauka o sofističkim smicalicama prema običnoj dijalektici.

41.

Idoli plemena imaju svoj temelj u samoj ljudskoj prirodi i samom plemenu ili rodu ljudskome. Pogrešno se naime tvrdi, da je čovječe osjetilo mjerilo stvari; nego naprotiv, sve percepcije kako osjetila, tako i ume zbivaju se primjereni čovjeku, a ne univerzumu. Ljudski je razum poput

¹⁹ Idolima označuje Bacon lažne pojmove, koji čovjeka sprečavaju u spoznавanju istine. Razdlobu tih idola načinio je Bacon prema izvorima, iz kojih potječu. U paragrafima 41—44, razjasnit će se potanko što Bacon misli pod idolima. (Prev.)

neravna zrcala za zrake stvari, koje svoju prirodu miješa s prirodom stvari, pa ih iskrivljuje i prlja.

42.

Idoli spilje jesu idoli pojedinog čovjeka. Svatko naime (pored zabluda ljudske prirode uopće) ima posebnu spilju ili rupu, koja lomi i kvari svjetlo prirode; bilo zbog svačije osebujne i pojedinačne naravi, ili zbog odgoja ili općenja s drugima, bilo zbog čitanja knjiga ili autoriteta onih, koje tko cijeni i kojima se divi, ili zbog različitosti utisaka, kako se javljaju u pristranoj duši s predrasudama ili u mirnoj i ravnodušnoj duši ili tome slično, tako da je zaista ljudski duh, kako je on disponiran kod pojedinih ljudi, nešto različito, potpuno smučeno, i, tako reći, slučajno. Stoga dobro veli Heraklit: Ljudi traže znanje u manjim svjetovima, a ne u višemu ili zajedničkome.

43.

Ima također *idola*, kao što su oni iz međusobnog saobraćanja i zajednice ljudskoga roda, koje zbog trgovine i udruživanja ljudi nazivamo *idolima trga*. Ljudi se naime druže s pomoću govora ali se riječi određuju prema pučkom shvaćanju. I tako to loše i nezgodno određivanje riječi na čudan način stješnjava razum. Ni definicije i tumačenja, kojima se učeni ljudi katkada običavaju zaštititi i obraniti od toga, nikako ne ispravljaju stvar. Naprotiv, riječi očito vrše nasilje nad razumom i sve brkaju, pa dovode ljudi do praznih i bezbrojnih protivurječja i izmišljotina.

44.

Ima konačno *idola*, koji su ušli u duše ljudske iz različitih filozofiskih dogma, a također i iz naopakih zakona dokazivanja. Njih nazivamo *idolima teatra*, jer držimo, da ima isto toliko proizvedenih i prikazivanih drama, koje su stvorile izmišljenc i scenske svjetove, koliko i prihvaćenih ili izmi-

štenih filozofija. Ali mi ne govorimo o onima, koje već opстоje, ili pak o starim filozofijama i sektama, jer bi se moglo složiti i sastaviti još više takvih priča; tā, premda su zablude različite, uzroci su ništa manje gotovo zajednički. U te opet ne ubrajamo samo univerzalne filozofije, nego i većinu principa i aksioma pojedinih znanosti, koji su se učvrstili na osnovu tradicije, vjere i nemarnosti.

O svakoj ovoj pojedinoj vrsti *idola* valja govoriti opširnije i određenije, kako bi ljudskom razumu poslužili poradi opreza.

45.

Po svojem svojstvu ljudski razum olako prepostavlja veći red i jednolikost u stvarima nego što ih nalazi. I premda u prirodi ima mnogo toga, što je jedinstveno i puno nejednakosti, ipak on dodaje usporedbe, suglasnosti i odnose, koji ne opstoje.

Otuda one izmišljotine, da se na nebu sve kreće u savršenim kružnicama, spiralnim i zmajolikim linijama,²⁰ što je sve osim imena mahom odbačeno. Otuda je element vatre sa svojim krugom uveden, da bi s ostala tri sačinjavao četiri elementa, koji su podvrgnuti osjetu.²¹ Također se (tako zvanim) elementima po volji pridaje deseterostruk međusoban odnos po rijetkosti i slične sanjarije.

Ova ispravnost vlada ne samo u dogmama, nego i u jednostavnim pojmovima.

46.

U stvarima, uz koje je jednom pristao (jer ih je ili prihvatio i povjerovao u njih ili jer mu se sviđaju), ljudski razum dovlači i sve ostalo u pomoć i sklad s njima. Pa ako bi i bila veća snaga i obilje slučajeva, koji protivuriječe, oni

²⁰ Pod »spiralnim i zmajolikim linijama« Bacon je vjerojatno mislio Mjesečevu putanju, koja presijeca ekliptiku u dvije tačke, koje se u astronomiji nazivaju zmajevom glavom i zmajevim repom. Od ekliptike sjeverno i južno najdalji dio putanje zove se zmajev trbuš. (Prev.)

²¹ Skolastiци su sferu vatre stavljali nad sferu zraka, a četiri elementa izvodili su iz četiri kvalitetata: vruće, hladno, vlažno i suho. (Prev.)

Idoli, koji se riječima usađuju u razum, jesu dvovrsni.

Ili su naime nazivi za stvari, koje ne opstoje (kao što naime ima stvari, koje nepažnjom nemaju imena, tako ima i imena, koja su bez stvari zbog fantastična pretpostavljanja); ili imena stvari, koje opstoje, ali su zbrkane, rđavo određene te nasumce i neadekvatno izvedene iz stvari.

Prve su vrste: udes, prvi pokretač, krugovi planeta, element vatre i slične izmišljotine, koje proizlaze iz praznih i nespravnih teorija.

I ova se vrsta idola lakše istjeruje, jer se mogu istrijebiti postojanim pobijanjem i zastarivanjem teorija.

No druga je vrsta zamršena i duboko usađena, jer potječe iz lošeg i nevještog izvođenja.

Primjera radi uzmimo neku riječ (*vlažno*, ako hoćete) i pogledajmo, ukoliko je dosljedno samome sebi ono, što se tom riječju označuje, pa će se otkriti, da ta riječ — *vlažno* — nije ništa drugo nego zbrkan znak raznovrsnih djelovanja, koja ne dopuštaju nikakvu postojanost ili redukciju. »Vlažno« naime znači: i ono, što se lako razlijeva oko drugoga tijela; i ono, što je u sebi neodređivo i što ne može da ustraje; i ono, što se svadje lako prilagođuje; i ono, što se lako dijeli i raspršuje; i ono, što se lako sjedinjuje i povezuje; i ono, što lako teče i što se lako stavlja u gibanje; i ono, što se lako lijepi i natapa drugo tijelo; i ono, što se lako vraća u tekuće stanje ili se slijeva, premda je prije toga mirovalo. Dakle kad se došlo do smisla i sadržaja toga naziva, premda drukčije shvaćaš, da je plamen vlažan; drukčije, da zrak nije vlažan; drukčije, da je sitni prah vlažan; drukčije, da je staklo vlažno; to lako postaje jasnim, da je taj pojam nasumce izведен samo iz vode te općenitih i običnih tekućina, bez ikakvog potrebnog provjeravanja.

U riječima pak ima nekih stupnjeva iskrivljenosti i pogrešnosti. Manje pogrešna vrsta jesu imena nekih supstancija, naročito najnižih i dobro izvedenih vrsta (naime pojam kredbe, gline jest dobar; pojam zemlje loš). Pogrešnija je vrsta pojmoveva, koja se odnosi na djelovanje, kao: *roditi*, *pokvariti*,

promijeniti. Najpogrešnija je vrsta svojstava (izuzevši predmete neposrednog osjećanja) kao: *težak*, *lak*, *uzan*, *gust* itd. Pa ipak se ni kod jedne od njih ne može dogoditi, da jedni pojmovi ne bi bili malo bolji od drugih, već prema tome, kako u ljudsko osjetilo pada obilje stvari.

Ni *idoli teatra* nisu urođeni niti tajnovito podmetnuti razumu, nego su nametnuti i prihvatići na osnovu priča u teorijama i iskrivljenih zakona dokazivanjâ.

No kod ovih pokušati i prihvatići se pobijanja, to uopće nije u skladu s onim, što smo kazali. Kad se naime ne slažemo ni s principima ni sa samim prikazivanjem, otpada svako dokazivanje. To je sreća, jer starima ostavlja njihovu čast. Njima se naime ništa ne oduzima, jer se radi isključivo o putu. Hromi naime, kako se kaže, na stazi prestiže trkača izvan staze. Također je posve jasno, da će trkač izvan staze, što je sposobniji i brži, to jače zastraniti.

Naše je pak načelo za pronalaženje znanja to, da se ne ostavi mnogo oštroumlju i snazi genija, nego da se geniji i razum gotovo izjednače. Kao što naime to, da se napravi pravac ili opiše savršena kružnica, ako se radi prostom rukom, mnogo zavisi od sigurnosti i izvježbanosti ruke, ali malo ili ništa, ako se upotrebni ravnalo ili šestar, tako je i s našim postupkom. Premda pojedina pobijanja ništa ne koriste, ipak valja nešto reći o sektama i vrstama takvih teorija i mašo kasnije o vanjskim znacima, zašto rđavo stoje, a najzad o uzrocima tolike nesreće te tako dugotrajne i opće suglasnosti u zabludi, kako bi pristup do istinskih spoznaja bio manje težak i kako bi se ljudski razum pripravnije očistio i ostavio *idole*.

Idoli teatra ili teorijâ mnogobrojni su i mogu da budu još brojniji, pa će jednom možda i biti. Da naime ljudski duh već mnoge vjekove nije bio zaokupljen religijom i teologijom

i da građanska (naročito monarhijska) uređenja nisu, čak u mislima, nesklona takvim novostima, tako da su ih se ljudi mogli prihvati uz opasnost i gubitak svoga blagostanja, ne samo lišeni nagrade, nego i izloženi preziru i zavisti, bilo bi bez sumnje uvedeno mnogo više filozofijskih i teologičkih sekta, sličnih onima, koje su jednoć s vclikom raznolikošću cvali kod Grka. Kao što se naime na temelju *pojavā* cetera može izmisliti mnogo nebeskih *pretpostavaka*, slično se, i to mnogo više, na temelju pojave filozofije mogu osnovati i postaviti različne dogme. I takve fabule *teatra* imaju također ono, što se događa u teatru pjesnikā, da su priče, izmišljene za scenu, kićenije i skladnije od istinskih priča iz historije, pa su više po volji.

Općenito se pak u materiju filozofije uzima ili mnogo iz malobrojnoga ili malo iz mnogobrojnoga, tako da se filozofija s obje strane osniva na odviše uskoj osnovici iskustva i prirodne povijesti, pa sudi na osnovu malobrojnijega više, nego što se priliči.

Naime razumna vrsta onih, koji filozofiraju, grabi iz iskustva ono različito i obično, a niti je sigurno ispitano, niti je pažljivo istraženo i odmjereno. Drugo ostavljaju razmišljanju i djelatnosti duha.

Ima i druga vrsta filozofa, koji su marljivo i tačno radili oko malobrojnih pokusa, pa su se otuda usudili izvesti i izmisliti filozofije, okrećući prema onome na čudan način sve ostalo.

Ima i treća vrsta, koja iz vjerovanja i štovanja (u filozofiju) miješa teologiju i tradiciju. Među njima taština je nekih toliko zastranila, da su znanosti tražili i izvodili od duhova i genija, tako da je korijen zabluda i *lažna filozofija* trovrsna: *sofistička, empirijska i praznovjerna*.

63.

Primjer prve vrste veoma je očigledan kod Aristotela. On je prirodnu filozofiju pokvario svojom dijalektikom, jer je svijet izveo iz kategorija; jer je pojam ljudske duše, najple-

menitije supstancije, pribrojio pojmovima drugog reda²⁷; jer je djelovanje *gustoga* i *rijetkoga*, po kojima tjelesa zauzimaju veće i manje dimenzije ili prostore, riječio hladnim razlikovanjem zbilje i mogućnosti; jer je pojedinačnim tjelesima pridavao samo jedino i osebujno kretanje, a ako učestvuju u jednom drugom kretanju, izvodi on to iz tuđih gibanja i jer je najzad mnogo toga drugoga po svojoj volji nametnuo prirodi stvari. On je svagdje u svom odgovaranju više pazio, da se izvuče i da prema riječima dade nešto pozitivno, nego na unutrašnju istinu stvari. To se također najbolje pokazuje u poređivanju njegove filozofije s ostalima, koje su se slavile kod Grka. Anaksagorine homeomerije, Leukipovi i Demokritovi atomi, Parmenidovo Nebo i Zemlja, Empedoklova svada i prijateljstvo, Heraklitovo razrješavanje tjelesa u nerazličnu prirodu vatre i njihovo vraćanje gustoće imaju naime nešto od prirodno-filozofiskoga, pa podsjećaju na prirodu stvari, na iskustvo i tjelesa, dok Aristotelova fizika većinom zvuči samo dijalektičkim tonom, što se pod svečanim imenom ponavlja i u njegovoj metafizici, kao da je ona više realna, a ne nominalna.

Nikoga neće uzdrmati ono, što je u njegovim knjigama o *životinjama* i u *problemima* i u ostalim njegovim raspravama često govor o pokusima. On je naime najprije postavio načela, a da nije ispravno pitao iskustvo za njihovo stvaranje, nego poslije, pošto ih je po svojoj volji bio postavio, on je iskustvo po svom nahođenju vodio naokolo kao kakvog mučenika i zarobljenika. Zbog toga ga i valja osuđivati više nego njegove suvremene sljedbenike, vrstu skolastičkih filozofa, koji su potpuno napustili iskustvo.

64.

No filozofija *empirijske* vrste izvodi nagrđenja i nakaznja mnjenja nego *sofistička* ili racionalna vrsta, jer se osniva

²⁷ Odnosi se na Aristotelovu definiciju u njegovu spisu o duši, II., 1., gdje on dušu definira kao: *u ipotetičku snagu; ipotetsku snagu* (prva snaga organskog prirodnog tijela, koja djeluje prema svrhama). Skolastički komentatori shvatili su *ipotetiku* kao pojam roda, pod koji su stavili dušu. (Prev.)